APŽVALGA

Nikolajus Mikhailovas ir Lietuva

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Prieš metus viename savo laiškų Nikolajus Mikhailovas, nė nenujausdamas jį patį po kurio laiko ištiksiančio egzistencijos lūžio, rašė: „Gyvenimas kartais ruošia mums tragiškas staigmenas“. Šį pavasarį, gegužės 25 dieną, mums visiems labai netikėtai netekome žinomo talentingo baltisto ir slavisto, profesoriaus Nikolajaus Mikhailovo. Tai įvyko šiaurės Italijoje, Udinės mieste, kurio universitete Mikhailovas daugelį metų profesoriavo.

Birželio 11 d. Mikhailovui būtų suėję tik 43 (gimė 1967 m. Maskvoje). Italijoje ir Slovėnijoje pastaruoju metu gyvenęs ir garsėjęs kaip daug žadantis mokslininkas jis nespėjo realizuoti daugybės savo mokslinių projektų ir idėjų. Viename slovėnų spaudoje neseniai skelbtų nekrologų jis palygintas su meteoru, ryškiai nušvitusiu slavistikos ir baltistikos padangėje ir netikėtai užgesusiu. Ypač daug iš jo tikėtasi slovėnistikos srityje.

Mikhailovas – garsios rusų filologės Tatjanos Civjan sūnus. Nuo 1985 m. Maskvos valstybiniame universitete jis studijavo klasikinę filologiją. Jau tuomet pradėjo savarankiškai mokytis lietuvių kalbos. Tais pačiais metais atvyko į Lietuvą ir čia įsitraukė į kraštotyrinę veiklą: dalyvavo *Ramuvos* ekspedicijoje Mielagėnuose Ignalinos rajone. Po to kasmet iki 1990 m. dalį vasaros praleisdavo Lietuvoje. Kaip ekspedicijų dalyvis pabuvojo Ylakiuose, Papilyje, Sintautuose, Giedraičiuose, Gražiškiuose. Tuomet jau jis gerai kalbėjo lietuviškai. 1989 m., Lietuvoje pradėjus dvelkti atgimimo vėjams ir kilus susidomėjimui ja, Mikhailovas, dar būdamas penktakursis, ima dėstyti lietuvių kalbą Lietuvos ambasadoje Maskvoje. Kaip teigia tuometinė jo dėstomo kurso lankytoja, dabar žinoma mokslininkė Marija Zavjalova, jis turėjo savo metodiką, kaip per tris mėnesius išmokti bet kokią kalbą. Kursas, anot jos, buvęs labai intensyvus ir per tris mėnesius buvę įmanoma išmokti lietuvių kalbos gramatiką ir pradėti kalbėti. Beje, pats Mikhailovas mokėjo daugelį kalbų: be lietuvių, dar ir anglų, vokiečių, prancūzų, italų, olandų, slovėnų, serbų, taip pat lotynų.

Mikhailovo asmenybę ir mokslinius interesus nemaža dalimi formavo jo glaudūs ryšiai su Vladimiru Toporovu. Šis žymus baltistas ir slavistas buvo jo motinos disertacijos vadovas. Jo mamos ir Toporovo šeimos bendravo tarpusavyje ir gyveno panašių dvasinių vertybių atmosferoje. Toporovas nuo pat vaikystės Nikolajui darė didelę įtaką, apie tai jis kalba viename savo interviu:

> Pamenu vieną gegužės 1-osios dieną, kai man buvo penkeri metai. Matydamas, kaip Maskvoje visi linksminasi, žygiuoja su raudonomis vėliavomis, aš irgi panorau išeiti su raudona vėliavėle į kiemą. Toporovas kažkaip keistai pažvelgė į mane: „Brangus Nikolajau, tu, aišku, gali išeiti su ta vėliavėle, tačiau turi žinoti, kad sovietų valdžia labai neteisinga. Nereikia niekam šito sakyti, bet nepamiršk...“ Ir šita ideologinė injekcija man tapo imunitetu. Paskui jau dešintmečiui berniukui jis man pasakodavo apie Rusijos, Sovietų Sąjungos istoriją. Papasakojo ir apie Baltijos šalių okupaciją, apie lietuvių kalbą. O vieną kartą atnešė kažkokią seną lietuvininkų kalba parašytą knygą ir pradėjo su manim skaityti ir komentuoti. Tai buvo kažkokia daina iš XIX amžiaus apie Birutę. Įsivaizduojate, aš iki šiol šią dainą atsimenu: *Ant marių krašto, Palangos miestely, Kur mus išplėšė mūsų neprieteliai, Yr aukštas kalnas, Birute vadintas, Gražioms pušelėms gražiai apsodintas*. (*Respublika*, 2001-01-23)

Vėliau, jau tapęs mokslininku, Mikhailovas sudarė savo mokytojo straipsnių rinkinį *Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai*, kuris Erdvilo Jakulio buvo išverstas iš rusų kalbos ir 2000 m. išleistas Vilniuje *Aidų* leidyklos. Knygos pabaigoje paskelbęs Toporovo laišką, rašytą 1991 m. sausio 13 d. kartu su Pavelu Grinceriu, kuriame pareiškiama apie atsisakymą valstybinės premijos dėl Pabaltijyje vykdomos prievartos, Mikhailovas, šiltai kreipiasi į Lietuvos žmones: „Rašau tai iš Italijos, mano mieli lietuviai [...], kad pagerbtute didelį mokslininką ir kuklų žmogų, kuris tikrai daug padarė „jūsų ir mūsų laisvei““. Čia prisimenama ir Pelesos ekspedicija 1979 m., kurioje Nikolajus, dar vaikas, buvo kartu su mama. Tada, atvykusi į Pelesą susitikti su Toporovu, nė nenujaučiau, kad nemažai teks bendrauti ir su tuomet dar berniūkščiu Kolia, vėliau minėtos rinktinės baigiamajame žodyje prisiminusiame, kaip į mokyklos internatą, kur tuo metu gyveno mokslininkai, įsiveržė tada mus išgasdinę Varanavo saugumiečiai patikrinti ekspedicijos dalyvių dokumentų (buvau to liudytoja).

1989 m. baigęs Maskvos universitetą, Mikhailovas, nenorėdamas gyventi Rusijoje, išvyko į Italiją, mat ten turėjo nemažai draugų. Pizos universitete šešerius metus dėstė rusų kalbą. Po to, gyvendamas Olandijoje, parašė disertaciją apie slovėnų rankraščius ir ją apgynė Leideno universitete. Disertacijos pagrindu parašyta knyga *Frühslowenische Sprachdenkmäller* išleista 1998 m. Amsterdame. 1998 m. laimėjęs valstybinį konkursą, jis tampa Udinės universiteto slovėnistikos katedros profesoriumi. Slovėnistika, ypač slovėnų mitologija, taip pat laikoma archajiška, buvo dar viena sritis, kuri domino Mikhailovą ir kur jis nemažai nuveikė. Jo sudarytas italų–slovėnų ir slovėnų–italų kalbų žodynas buvo išleistas šešis kartus Milane nuo 1996 iki 2007 m. 1998 m. Madride publikuojama Mikhailovo studija vokiečių kalba *Baltische und slawishe Mythologie*, kur ne tik baltų, bet ir slovėnų mitologijai skiriamas didelis dėmesys. Jausdamas simpatiją slovėnams ir savo gyvenimą nemaža dalimi susiedamas su slovėnistika, jis vis dėlto emociškai pirmenybę teikė Lietuvai: „Taip, aš myliu Slovėniją, myliu Italiją, bet niekada neišduosiu pirmosios meilės. O pirmoji, žinoma, yra Lietuva. Gal todėl, kad ta meilė iš vaikystės. Gal todėl, kad ji prasidėjo nuo Toporovo...“ (*ibid.*).

Mano ir Nikolajaus mokslinis bendradarbiavimas prasidėjo 1997 m., po to, kai jis man parašė laišką, kažkodėl vokiečių kalba, kviesdamas parašyti straipsnį besikuriančiame tarptautiniame moksliniame leidinyje *Studia Mythologica Slavica*, kuris buvo numatomas leisti Liublianoje, Slovėnų mokslų ir meno akademijos Slovėnų folkloro instituto (vyr. redaktoriai – Mikhailovas ir Monika Kropej; pirmasis tomas išėjo 1998 m.). Šiuo leidiniu buvo numatoma telkti slavų mitologinės tradicijos tyrinėtojus, tačiau tuo neapsiribota, buvo ketinama įtraukti į leidinį ir baltų mitologijos studijas. Kadangi specialių, mitologijos problematikai skirtų tęstinių ar periodinių leidinių Europoje yra nedaug, jis atrodė būsiąs perspektyvus (tai vėliau iš tiesų pasitvirtino). Aš Nikolajui pažadėjau parašyti straipsnį (vėliau jau mes susirašinėjome lietuviškai) ir nusiunčiau jam savo tuomet dar šviežią, neseniai paskelbtą tyrinėjimą apie Perkūną, kurio recenziją Nikolajus netrukus publikavo leidinyje *Res Balticae*. Pastarasis baltistikos tarptautinis periodinis leidinys, kuriame daugiausia dėmesio skiriama baltų kalbotyrai, mitologijai, tautosakai ir etnografijai, buvo pradėtas leisti 1995 m. Pizoje Mikhailovo ir Pietro Umberto Dini iniciatyva. Baltistika, kaip žinoma, Italijoje turi gana tvirtas tradicijas, kurias savo veikla sutvirtino bei tęsė, bendradarbiaudamas su šios šalies baltistais, ir Mikhailovas (italai yra leidę pirmąjį pasaulyje baltistikos žurnalą *Studi Baltici*, 1931–1969).

Akis į akį su Nikolajumi pirmą kartą susitikome 1999 m., kai jis viešėjo Lietuvoje. Susitikę Vilniuje, iš karto turėjome daug kalbos: aptarėme mitologijos tyrinėjimo situaciją Lietuvoje, kalbėjomės apie Udinės universiteto ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, kuriame dirbau, bendradarbiavimo galimybę, apie mus dominusius baltistikos ir slavistikos leidinius ir šios sferos autoritetus Maskvoje ir

Nikolajus Mikhailovas Venecijoje. 2009 m. lapkritis. Marijos Zavjalovos nuotr.

Italijoje. Sąsajos tokiame lygmenyje su šiuo labai intelektualiu žmogumi išliko iki pat praėjusio lemtingojo Nikolajui pavasario.

Gražūs tarpusavio santykiai Nikolajų siejo su jo motina Tatjana Civjan, ne tik asmeninėje, bet ir mokslinėje plotmėje. Civjan – Slavistikos instituto Tipologinės ir lyginamosios kalbotyros skyriaus darbuotoja, šiam skyriui priklausančio Baltų-slavų tyrimų centro narė, tyrinėjanti Balkanų mitologiją ir folklorą, etnokalbinius ryšius, graikų ir rusų literatūrą. Baltų-slavų ir ypač pietų slavų arealas lingvistiniu ir dvasinės kultūros požiūriu buvo tiek Civjan, tiek jos sūnaus tyrimų objektas. Tiesa, baltų ryšiai su slovėnais minėtose sferose menkai tyrinėti, tad čionai Nikolajus ėjo beveik nepramintu taku. 2004 m. Druskininkuose vykusioje tarptautinėje konferencijoje (kurioje dalyvavo su pranešimu ir Civjan) jis, remdamasis baltų ir pietų slavų komparatyvistinėmis studijomis, perskaitė pranešimą „Lietuvių kosmogoninės sakmės ir slovėnų kosmologiniai pasakojimai iš Mengešo ir Šiškos“, mėgindamas rekonstruoti kosmogoninio promito (*der Urmythos*) fragmentus. Nikolajus su savo motina yra kai kurių mokslinių darbų bendraautoriai. 2006 m. gruodžio 19 d. vykusiuose Toporovo skaitymuose Maskvoje jie abu skaitė drauge parašytą pranešimą „Rauda boružei (V. N. Toporovo straipsnis ir Marcelijaus Martinaičio eilėraštis)“ (vėliau jis buvo paskelbtas leidinyje *Балто-славянские исследовния*, XVIII, 2009), kur Martinaičio eilėraštį interpretavo *sub specie mythologiae*; jo poezijoje atsispindinčio pasaulėvaizdžio šaltinį įžvelgė tautosakoje ir tam tikruose archetipuose, sykiu laikydami poetą ne tik tradicijos sekėju, bet ir jos profesionaliu tyrinėtoju. Po konferencijos mus, svečius iš Lietuvos, vakarienei pasikvietė Nikolajus ir Tatjana Vladimirovna į savo namus. Jų namai miesto centre prie *Spasa Preobraženija na Peskach* cerkvės (pro langus buvo matyti įspūdingi jos kupolai), dvelkė aukštosios rusų inteligentijos dvasia: pilni knygų, senovinių paveikslų, kuriuose, beje, vaizduoti ir kilmingi Nikolajaus seneliai. Nikolajus pats paruošė vakarienę ir patarnavo prie stalo, o mus gaubė maloni nuslūgstančios įtampos ir dar neišblėsusių konferencijos įspūdžių nuotaika.

Kalbant apie Mikhailovo baltų mitologijos tyrinėjimus, minėtini du jo straipsniai lietuvių kalba, paskelbti žurnale *Liaudies kultūra*: „Baltoslavų mitologija – baltų ir slavų mitologija – slovėnų mitologija: Keletas terminologinių pastabų“ (iš slovėnų kalbos vertė Laima Masytė, 2001, Nr. 1) ir „Baltų mitologijos tyrinėjimų esama padėtis“ (iš vokiečių kalbos vertė Dainius Razauskas, 2003, Nr. 4). Mikhailovą ypatingai domino baltų mitologijos šaltiniai, jų panaudojimo galimybė ne tik baltų, bet ir jiems artimų slavų, o galiausiai ir indoeuropiečių archainės kultūros rekonstrukcijose. Viename paskutinių savo laiškų jis teigė, jog atsidėsiąs Jono Lasickio veikalo apie žemaičių dievus, vieno reikšmingiausių baltų mitologijos šaltinių, studijoms. Jis laikė aktualiomis ne tik šiame ir kituose šaltiniuose pateikiamos mitologinės informacijos autentiškumo, bet ir retsykiais pasitaikančias jos hiperkritiško vertinimo, tos informacijos bešališko atmetimo, neįžvelgiant joje racionalaus grūdo, apraiškas.

Pastaraisiais metais Mikhailovas dirbo ganėtinai sparčiai ir produktyviai. Jam talkinant 2002 m. buvo išleistas (Liublianos universiteto Filosofijos fakulteto etnologijos ir kultūrinės antropologijos skyriaus) Toporovo knygos *Slavų priešistorė* vertimas į slovėnų kalbą. Tais pačiais metais Trieste išėjo Mikhailovo knyga slovėnų kalba *Mythologia slovenica: slovėnų pagonių palikimo rekonstrukcijos bandymas*. Kapodistrijoje (Slovėnijoje) šį pavasarį jis skaitė paskaitas apie slovėnų rankraščius.

Lietuvoje Nikolajus turėjo būrį draugų, su kuriais vienokiu ar kitokiu būdu palaikė ryšį. Šią vasarą jis ketino atvykti į Lietuvą, jau buvo nusipirkęs lėktuvo bilietą („Jeigu viskas bus tvarkoje, atvyksiu liepos 14 ir būsiu iki rugpjūčio 27 d., tikrai tikiuosi, kad galėsime pasimatyti vasarą ir aptarti mus dominančius bendradarbiavimo reikalus“). Nikolajus buvo „dūšios žmogus“, jo asmenybė žavėjo tikru nuoširdumu, o sykiu ir kuklumu, taip pat atkaklumu ir atsidavimu savo veiklai (universitete neretai dirbdavo nuo ryto iki vėlyvo vakaro, kartais visą dieną išbūdamas nepietavęs), jautrumu, betarpiškumu ir emocingumu, net ekspresyvumu, gebėjimu gyventi su polėkiu (prisimenu, kaip kartą Vilniuje išėjus į senamiestį tarė: *Гулять так гулять!*). Jis sekė Lietuvos politinį gyvenimą, reaguodavo į daugelį mūsų kultūrinio gyvenimo reiškinių – knygas, konferencijas, rašydamas recenzijas (apie Norberto Vėliaus *Baltų religijos ir mitologijos šaltinius*, Gintaro Beresnevičiaus knygas; man įsiminė šiltas jo parašytas Kazimiero Eigmino, su kuriuo kartu vaikščiojo ekspedicijose, nekrologas) ar laiškais išsakydamas savo nuomonę.

Su širdgėla tenka apgailestauti, kad iš tiesų Nikolajus ne laiku išėjo iš šio pasaulio, – palaikant su juo ryšį ir jaučiant jo palaikymą bei entuziazmą galima buvo vystyti prasmingą veiklą baltistikos ir baltoslavistikos plotmėje. Lietuva ne tiek jau daug yra turėjusi tokių nuoširdžių ir jai pasišventusių, aukšto intelekto bei jautrios, ją mylinčios širdies bičiulių.